

Nació i nacionalismes: principals aportacions del Papa Joan Pau II

Mn. Joan Costa i Bou

Autor de *Nació i nacionalismes en el marc del magisteri pontific contemporani*, Barcelona, M&M Euroeditors, 2003

PEL SEU HISTORIAL PERSONAL, com a ciutadà que va patir la prepotència alemanya primer i l'imperialisme rus després, Joan Pau II va ser un home amb una especial sensibilitat doctrinal envers els drets dels pobles. És molt extensa la seva bibliografia sobre aquest tema.

Discurs a la seu de la UNESCO (2 de juny de 1980)

Començarem amb el famós discurs a la seu de la UNESCO (Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura), a París. Aquest discurs és realment un tractat ampli i profund sobre temes de màxima actualitat.

Els números 14 i 15 aborden el concepte de nació, la qual cosa fa summament interessant el seu contingut. Hi trobem pensaments que fan referència directa a la realitat nacional i ens forneixen bons materials per tal de reflexionar amb sòlid fonament i, així, poder veure-hi més clar. Citem:

“Si en nom del futur de la cultura s’ha de proclamar que l’home té dret a ser més, i si per la mateixa raó s’ha d’exigir una suprema primacia de la família en el conjunt de l’acció educativa de l’home per a una veritable humanitat, cal que se situï també en la mateixa línia el dret de la nació; cal col·locar-lo alhora en la base de la cultura i de

l'educació. La nació és la gran comunitat dels homes que resten units per lligams diversos, però sobretot i precisament per la cultura. La nació és per la cultura i per a la cultura i, així, ella és la gran educadora dels homes a fi que puguin ser més en la comunitat. La nació és aquella comunitat que posseeix una història que supera la història de la família. És també en aquesta comunitat, en funció de la qual tota família educa, on la família inicia la seva educació, començant pel que és més senzill: la llengua. I així possibilita que l'home, infant encara, aprengui a parlar per tal de fer-se membre de la comunitat que és la seva família i la seva nació. En tot això que ara estic proclamant i que desenvoluparé encara més, les meves paraules tradueixen un testimoni particular en el seu gènere. Sóc fill d'una nació que ha viscut les majors experiències de la història, que ha estat condemnada a mort pels seus veïns diverses vegades, però que ha sobreviscut i que ha continuat essent ella mateixa. Ha conservat la seva identitat dividida i ocupada per estrangers, ha conservat la seva sobirania nacional, no perquè es recolzés en els seus recursos de força física, sinó recolzant-se exclusivament en la seva cultura. S'ha esdevingut que aquesta cultura ha tingut un poder superior a totes les forces. El que dic ací en relació amb els drets de la nació a fonamentar la seva cultura i el seu esdevenidor no és, doncs, el ressò de cap nacionalisme, sinó que es tracta sempre d'un element estable de l'experiència humana i de les perspectives humanistes del desenvolupament de l'home”.

“Hi ha una sobirania fonamental de la societat que es manifesta en la cultura de la nació. Es tracta de la sobirania per la qual l'home és, al mateix temps, sobirà suprem. I en parlar així, penso també, amb una profunda emoció interior, en les cultures de tants pobles antics que no han capitulat quan s'han trobat enfrontats amb les civilitzacions dels invasors i continuen essent per a l'home la font del seu ser humà en la veritat interior de la seva humanitat. Penso també, amb admiració, en les cultures de les societats noves, d'aquelles que es desvetllen a la vida en la comunitat de la nació pròpia (tal com la meua nació es despertà a la vida fa deu segles) i que lluiten per mantenir la seva identitat i els seus valors contra les influències i les pressions de models vinguts de fora”.

Hi ha una sobirania fonamental de la societat que es manifesta en la cultura de la nació. Es tracta de la sobirania per la qual l'home és, al mateix temps, sobirà suprem.

“M’adreço a vosaltres, senyores i senyors, que des de fa més de trenta anys us reuniu aquí en nom de la primacia de les realitats culturals de l’home, de les comunitats humanes, dels pobles i de les nacions. Us dic: amb tots els mitjans a disposició vostra, vetlleu per aquesta sobirania fonamental que posseïx cada nació en virtut de la seva pròpia cultura. Protegiu-la com la nineta dels ulls per a l’esdevenidor de la gran família humana. Protegiu-la! No permeteu que aquesta sobirania esdevingui una presa de qualsevol interès polític i econòmic. No permeteu que arribi a ser víctima dels totalitarismes o de les hegemonies per a les quals l’home no compta si no és com a objecte de dominació i no com a subjecte de la seva pròpia existència humana. Per a aquestes també la seva pròpia nació o les altres compten només com a objecte de dominació i d’atracció d’interessos diversos, i no com a subjecte de la sobirania nascuda de la cultura autèntica que els pertany en sentit propi. ¿No hi ha, en el mapa d’Europa i del món, nacions que posseïxen una meravellosa sobirania històrica, nascuda de la seva cultura i que, amb tot, al mateix temps estan privades de la seva total sobirania? ¿No és un punt important per a l’esdevenidor de la cultura humana, important especialment en la nostra època, quan és tan urgent d’eliminar les restes del colonialisme?”

La citació és llarga, però la seva gran importància exigia transcriure-la. El que el Papa afirma ens recorda (en certa mesura) allò que ja deia, ara fa gairebé cent anys, el bisbe Torras i Bages, en *La tradició catalana*. Molts no l’entenien (n’hi ha que encara no l’entenien) quan afirmava que la nació neix i viu, no per la cosa artificial que puguin fer els homes amb decisions arbitràries, sinó per allò de natural que Déu ha posat en ella: la història i la cultura. Bona part dels homes moderns han comès l’errada que consisteix a crear realitats socials i polítiques que anomenen unívocament nacions i que, o bé no ho són o bé, essent-

ho analògicament, no ho són èticament, perquè en realitat es tracta d'estats que contenen en el seu interior més d'una nació o d'una minoria nacional o ètnica natural que (bo i existint abans que l'Estat creat) no són respectades ni servides com és de justícia.

Davant aquest discurs de Joan Pau II, el concepte d'estat nacionalista dominador resta ulteriorment devaluat, mentre que l'amor a la nació (la vida nacional), tal com també l'entenien Pius XII, guanya nous punts. El mateix document ens forneix també importants dades per veure com el Sant Pare entén la realitat que representa la nació. Resta palesa la distinció entre nació i estat. L'exemple de Polònia, que deixa d'ésser estat polonès però que manté alhora la seva identitat nacional, és prou il·luminador i significatiu. El text mostra com la nació pot sobreviure malgrat la manca d'estat i, alhora, indica que no tot estat s'avé rectament amb la nació, és a dir, no tot estat és conforme amb la nació (o les nacions) que enclou. Així, cal reclamar per al bé de la nació una estructura politicoadministrativa adequada.

Els conceptes de cultura i de sobirania cultural o nacional, distinta de la sobirania estatal, mereixen una atenció especial. El parlament del Papa ens mostra el fet que una nació és un medi generador de la personalitat dels seus membres: "la nació és per la cultura i per a la cultura, i així ella és la gran educadora". Veiem, a més, que el Sant Pare alinea la nació entre les societats o aliances naturals o originals. L'enumeració dels elements descriptius de la nació (la cultura, la història, la llengua, etc.) dóna una idea força clara de quin tipus de comunitats humanes poden ser considerades nacions. Des de la idea de sobirania cultural de les nacions emergeixen els corresponents deures de viure-les, defensar-les i no envair-les.

El fet que una nació defensi la seva sobirania cultural i, juntament amb ella, l'estructura política que l'ha de servir, no és fruit de cap nacionalisme negatiu, sinó d'un deure de justícia amb els membres de la nació. Sorgeix, així, la necessitat de respectar, protegir i fomentar les distintes sobiranies nacionals en conformitat amb el seu ésser.

És molt interessant notar, per contraposició, la càrrega negativa que atribueix al concepte de nacionalisme. Quan hom remarca els drets de la nació a fonamentar la seva cultura i el seu esdevenidor, no

Amb tots els mitjans a disposició vostra, vetlleu per aquesta sobirania fonamental que posseeix cada nació en virtut de la seva pròpia cultura.

ho fa en nom de l'esmentat "isme", sinó que ho fa en funció de l'experiència i de l'esdevenidor humans. Val, doncs, la inversa: quan hom procedeix d'aquesta manera, no pot ser blasmat pels (positivament) "nacionals" de (negativament) "nacionalistes". Amb tot, no posa nom propi a la que és la idea guia del discurs: l'afirmació rotunda de la vida nacional, de la seva sobirania cultural, amb els corresponents deures envers els propis membres i envers tota la comunitat mundial. Aquest text mostra la importància que, davant els ulls del Papa, té la realitat nacional amb vista a la construcció de la societat civil. Aquest és el concepte de nació sobre el qual es basen els seus ensenyaments.

Tal com vaig remarcant, el Papa, en utilitzar la paraula nacionalisme, entén de manera explícita l'egoisme de la nació. Hem vist i seguirem veient que en molts documents sovintegen qualificatius que expressen el seu pensament. Per tant, el nacionalisme que ha estat condemnat és, en efecte, condemnable, però no es pot identificar, sense més, amb aquelles persones, grups o partits polítics que es denominen nacionalistes. No precisar el fet d'aquest salt semàntic comportaria cometre injustícies, fins i tot greus, en alguns judicis morals referits a la qüestió que ens ateny. Cal tenir constantment presents les decisives distincions de Pius XI.

Discurs a Tòquio (24 de novembre de 1981)

Volem destacar dues idees del text que citarem a continuació. La primera fa referència a la llengua, que és quelcom més que un simple vehicle de comunicació, ja que també és expressió de la subjectivitat (de la personalitat) del poble. Per tant, la llengua no resta només com un artifici amb l'objectiu de poder-nos entendre, sinó que és una expressió de la pròpia personalitat, modelada (en part) per la història, la

cultura, les tradicions, etc. La segona idea ens remet a relligar el concepte de nació amb el de pàtria, com el lloc dels pares i la terra dels avantpassats, i que ara és causa comuna. Mentre existeixi qui atribueixi unívocament el concepte de pàtria a l'estat, toparem amb confusions i interpretacions errades.

“La cultura de cada nació s’expressa, entre altres coses i sobretot, en la llengua. La llengua és la forma que donem als nostres pensaments. En la llengua s’emmarquen uns trets particulars de la identitat d’un poble i d’una nació. I, en un cert sentit, en ella batega el cor d’aquesta nació perquè en la llengua, en la pròpia llengua, s’expressa allò de què viu l'ànima en la comunitat d’una família, de la nació, de la història”.

“No ens podem eximir del gran esforç que tira cap a construir la ciutat justa entre els fills de la mateixa pàtria”.

“Aquest esforç ha d’anar acompanyat de l’amor envers aquesta pàtria, amor envers la seva cultura i la seva història, amor als valors específics que decideixen sobre la posició en la gran família de les nacions, amor, en fi, envers els connacionals, homes que parlen la mateixa llengua i són responsables de la causa comuna que s’anomena pàtria”. Notem la naturalitat amb què els compatriotes són anomenats connacionals.

Discurs als bisbes de la Provença (18 de novembre de 1982)

Tenim ací un altre text del Papa Joan Pau II; és un fragment del discurs als bisbes francesos de Provença-Mediterrània:

“Voldria afegir una paraula complementària sobre el patrimoni cultural de les vostres regions, del qual la religió tanmateix és tributària. És molt important de respectar-lo i de fer-lo respectar. És que no està impregnat de saba i de sabor cristians? Malauradament, es treballa sovint en una empresa de secularització d’aquestes riqueses espirituals. Hi ha tota una correlació evident entre la cultura popular i la fe del poble. Però justament per evitar aquesta secularització, cal que siguin valorats i ajudats tots els homes de bona voluntat, cristians o no,

¿No hi ha, en el mapa d'Europa, nacions que posseeixen una meravellosa sobirania històrica, nascuda de la seva cultura i que, amb tot, al mateix temps estan privades de la seva total sobirania?

que miren de presentar aquest patrimoni, i a la vostra terra hi ha múltiples iniciatives dignes d'elogi en aquest àmbit, entre els docents, entre els animadors culturals i artistes, entre aquells que s'esforcen a preservar les llengües regionals o a retornar-hi o, fins i tot, entre aquells que són encarregats de les emissions regionals de la televisió o de la ràdio. Es tracta, al cap i a la fi, de respectar la textura cristiana d'aquest patrimoni, el seu caràcter permanent i sempre actual, més enllà de les vicissituds de la història. L'Església ha de ser la primera a comprendre aquesta actitud, a interessar-s'hi i aportar-hi la seva contribució i el seu compromís?

El text és substancios i recorda el paper que l'Església té en relació amb la promoció cultural dels pobles. Pel seu valor, vull afegir aquí un altre text fortament relacionat amb l'anterior; en aquest cas, extret de l'al·locució del Papa als bisbes del Sud de França en visita ad limina:

“Pel que fa més particularment a la vostra regió de cultura occitana o catalana, que ha desenvolupat la seva personalitat pròpia, m'he adonat ben bé de les vostres inquietuds i de les vostres esperances. Per exemple: els problemes de la dispersió dels cristians, la visibilitat de l'Església, l'aïllament dels sacerdots, la fe dels joves, el llenguatge apropiat per a arribar a l'opinió pública (...).”

Discurs al Cos Diplomàtic (24 de gener de 1984)

Bo i continuant amb l'extensa literatura que Joan Pau II ens proporciona, és molt recomanable llegir el discurs que ara citem. Té per títol *Els camins d'una comunitat mundial dels pobles*. Els números 3 i 4 demanen una lectura reposada per tal de poder extreure'n l'essència. La

citació completa seria massa llarga i és per això que recollim només les següents línies, que són les que es refereixen al tema que ens ocupa:

“(...) En canvi, països sobirans que ja fa temps que són independents, o que ho són de fa poc, es veuen amenaçats alguna vegada en la seva integritat per la contestació interior d’una part que fins i tot arriba a considerar o bé demanar una secessió. Els casos són complexos i molt diversos i cadascun d’ells demanaria un judici diferent, segons l’ètica, que tingui en compte alhora els drets de les nacions fundats en la cultura homogènia dels pobles (cf. el meu discurs a la UNESCO, 2 de juny de 1982, n. 15), i els drets dels Estats a la seva integritat i sobirania. Desitgem que, més enllà de les passions (i, de totes maneres, evitant la violència), s’arribi a formes polítiques ben articulades i equilibrades que sàpiguen respectar els particularismes culturals, ètnics, religiosos i, en general, els drets de les minories”.

Cal subratllar aquesta citació per la seva importància amb vista a la concreció político-històrica, de les nacions que no són estats, tot conjuminant-la amb una homilia a Polònia (Jasna Gora) on parlava no només del dret a l’existència de les nacions, sinó també del seu dret a l’autodecisió. Aquest dret de les nacions no implica que ni hagin d’esdevenir necessàriament un estat (tal com postulava el principi de les nacionalitats de Mancini), ni tampoc que això no sigui possible, sinó que dependrà de les circumstàncies històriques que envoltin aquella situació concreta. Per tant, el judici del valor ètic sobre la conveniència ha de fer-se (alhora) amb prudència, justícia i valentia (fortalesa).

Per copsar el fet que tot dret no ha de conduir necessàriament a una obligació, podem considerar, per exemple, el dret al matrimoni: tot home té dret a casar-se, però això no implica que s’hagi de casar. En realitat, el dret és el de la lliure determinació de l’estat d’una persona, i no tant el dret a prendre muller.

No és difícil treure una conclusió legítima dels textos del magisteri esmentats. El magisteri defensa constantment els pobles petits, les minories ètniques i nacionals, llurs cultures i valors culturals, especialment la llengua, i tots els seus interessos justos. El Papa, com és molt explicable, no diu per tal de fer justícia quina sortida política concreta

En la llengua s'emmarquen uns trets particulars de la identitat d'un poble i d'una nació. I, en un cert sentit, en ella batega el cor d'aquesta nació.

caldría donar als pobles que tenen uns drets no respectats. És evident, però, que reclama justícia en la mesura que calgui.

La finalitat d'aquest estudi no és tampoc la de concretar la darre-
ra solució política de les nacionalitats, perquè això no entra dins la
missió i el propòsit ètico-religiós: aquesta és una tasca dels ciutadans
justos, realistes i comprensius. Aquestes pàgines han estat escrites per
tal d'il·luminar aquells que romanen en un cert grau d'ignorància o
d'indiferència, i per tal d'exhortar els qui tenen prejudicis (ara mateix
ja massa anacrònics), a fi que reflexionin per cercar la solució d'un
greu problema plantejat: el dret de les nacions. Aquest problema de-
mana una solució justa, i no a títol d'almoïna, sinó de reconeixement
d'un dret, que comporta el deure simultani de garantir els drets dels
estats a la seva integritat i sobirania.

Per tal de trobar l'esmentada solució, cal que hi hagi més clare-
dat, reflexió i bona disposició d'esperit, és a dir, un clima i una men-
talitat adequats. I aquesta solució no pot ser conjuntural, és a dir, que
avui sigui i que demà es perdi pel canvi de circumstàncies polítiques,
sinó que ha de ser definitiva i estable (tenint, tanmateix, en compte el
dinamisme de la història de les nacions que no permet fossilitzar si-
tuacions passades ni predeterminar projectes futurs), com a fruit ma-
dur d'un canvi profund de mentalitat i d'ambient allí on calgui, per la
qual cosa hem de menester més diàleg, més reflexió, més informació,
amb l'abandó de prejudicis i, pel que fa als cristians, més atenció a la
Doctrina Social de l'Església (DSE).

Carta Apostòlica a la joventut del món (31 de març de 1985)

Bo i parlant del quart manament del Decàleg, i tot fent referència a
l'herència que rebem dels nostres pares, Joan Pau II dirà a tots els joves:

“(…) Es tracta aquí, primer de tot, del patrimoni d’èsser home i, successivament, d’èsser home en una situació personal i social més definida. Pel que fa a això, fins i tot la semblança física amb els pares hi té alguna cosa a veure. Encara més important és tot el patrimoni cultural, en el centre del qual es troba gairebé diàriament la llengua. Els pares us han ensenyat a cadascun de vosaltres a parlar aquella llengua que constitueix l’expressió essencial del vincle social amb la resta dels homes. Això és determinat per uns límits més amplis que la mateixa família o que un ambient concret. Es tracta, com a mínim, dels límits d’una tribu i, el més sovint, dels confins d’un poble o d’una nació en la qual heu nascut”.

“L’herència familiar s’estén de la manera esmentada. A través de l’educació familiar participeu d’una cultura concreta, participeu també de la història del vostre poble o nació. El vincle familiar significa la pertinença comuna a una comunitat més àmplia que la família i, alhora, una altra base d’identitat de la persona. Si la família és la primera educadora de cadascun de vosaltres, alhora (mitjançant la família) són també un element educatiu la tribu, el poble o la nació amb la qual restem units per la unitat cultural, lingüística i històrica. Aquest patrimoni constitueix també una crida en sentit ètic. En rebre la fe i heretar els valors i continguts que componen el conjunt de la cultura de la seva societat, de la història de la seva nació, cadascun i cadascuna de vosaltres rep una dotació espiritual en la seva humanitat individual”.

“Aquí té una aplicació la paràbola dels talents que hem rebut del Creador mitjançant els nostres pares, les nostres famílies i, també, la comunitat nacional a la qual pertanyem. En relació amb aquesta herència no podem mantenir una actitud passiva, o fins i tot de renúncia, com féu el darrer dels servents esmentat en la paràbola dels talents. Hem de fer tot allò que és al nostre abast per assolir aquest patrimoni espiritual, per confirmar-lo, mantenir-lo i incrementar-lo. Es tracta d’una tasca important per a totes les societats, especialment, potser, per a aquelles que es troben en els inicis de la seva existència autònoma, o bé aquelles que han de defensar la seva pròpia existència i la identitat essencial de la seva nació enfront del perill de destrucció des de l’exterior o de descomposició des de l’interior”.

A través de l'educació familiar participeu d'una cultura concreta, participeu també de la història del vostre poble o nació.

“(…) La vostra joventut i el projecte de vida que cadascun i cadascuna de vosaltres elabora en la joventut s'insereixen des del primer moment en la història d'aquestes diverses societats, i això s'esdevé no des de l'exterior, sinó principalment des de l'interior. Això es converteix per a vosaltres en una qüestió de consciència familiar i, per tant, nacional: és una qüestió de cor, una qüestió de consciència. El concepte de pàtria es desenvolupa mitjançant una immediata continuïtat amb el concepte de família i, en un cert sentit, es desenvolupen l'un dins l'àmbit de l'altre. Vosaltres, gradualment, en experimentar aquest vincle social que és més ampli que el familiar, comenceu a participar també en la responsabilitat pel bé comú d'aquella família més àmplia que és la pàtria terrena de cadascun i de cadascuna de vosaltres. Les figures il·lustres de la història, antiga o contemporània, d'una nació guien també la vostra joventut i afavoreixen el desenvolupament d'aquell amor social que hom anomena sovint amor patri.”

En aquest text sobresurten, entre altres idees, el paper de la llengua, el significat de la qual transcendeix la funció de simple vehicle de comunicació oral, per tal de ser expressió de la pròpia personalitat comunitària d'una nació; la responsabilitat –i el deure de justícia– de contribuir al propi patrimoni espiritual de la nació i de confirmar-lo i incrementar-lo; la nació com a societat originària o natural, que té la missió de ser medi generador de la personalitat dels seus membres; i la identitat pràctica entre pàtria i nació, assumides ambdues des de l'actitud comuna d'amor patri: ¿no flueix espontàniament, en aquests moments, la identitat, també pràctica, entre nacionalisme i patriotisme?

[L'article és extret de: Joan Costa Bou, *Nació i nacionalismes en el marc del magisteri pontifici contemporani*, Barcelona, M&M Euroeditors, 2000]